

УДК 37(477)(“18”–“19”)

ОСОБЛИВОСТІ ПРАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ У ЧЕРНІГІВСЬКІЙ ЗЕМСЬКІЙ УЧИТЕЛЬСЬКІЙ СЕМІНАРІЇ

Осаволук О.А.

Автор статті характеризує підходи до підготовки вчительських кадрів у Чернігівській земській учительській семінарії др. пол. XIX ст., розглядає сутність та специфіку психолого-педагогічної та практичної підготовки майбутнього вчителя середньої школи в даному типі навчального закладу періоду, що розглядається.

Ключові слова: учительські семінарії, педагогічна майстерність, педагогічна освіта, педагогічні навчальні заклади.

Автор статьи характеризует подходы к подготовке учительских кадров в Черниговской земской учительской семинарии II-й половины XIX века, рассматривает сущность и специфику психолого-педагогической и практической подготовки будущего учителя средней школы в данном типе учебного заведения рассматриваемого периода.

Ключевые слова: учительские семинарии, педагогическое мастерство, педагогическое образование, педагогические учебные заведения.

The author of the article describes approaches to teacher preparation at Chernigiv Zemstvo Teacher Seminary in the second half of the 19th century, explores the essence and specifics of psycho-pedagogical and practical education of future secondary school teachers at this type of educational establishments.

Key words: teacher seminaries, pedagogical mastery, pedagogical education, pedagogical educational establishments.

Друга половина XIX ст. позначена творчими пошуками в системі підготовки педагогічних кадрів, розвитком мережі навчальних закладів, які готували вчителів для середньої загальноосвітньої і початкової школи. Вважалося, що одним із найкращих способів підготовки працівників освітньої галузі є запровадження інституту вчительських семінарій, який у Російській імперії сер. XIX ст. був відсутній. Хоч у 1860 р. було створено проект запровадження вчительських семінарій для підготовки вчителів народних шкіл, проте на практиці він реалізованим не був. Міністерство народної освіти лише протягом 1862–1863 рр. командує групу вчених і культурно-освітніх діячів за кордон (переважно в Австрію, Швейцарію та Німеччину) для ознайомлення із системою підготовки вчительських кадрів і способами організації навчально-виховного процесу у вищих та середніх освітніх закладах, що готували вчителя-вихователя. Саме з цього часу на шпальтах періодичних і спеціально-педагогічних видань розпочалися дискусії з приводу вироблення системи запровадження вчительських семінарій як закладів для освіти і виховання вчителя-майстра.

Проблеми педагогічної майстерності і необхідності оволодіння вихованцями прийомами педагогічної взаємодії в системі їхньої професійної діяльності були предметом обговорення вчених, науковців, видатних педагогів на сторінках популярного на той час журналу “Русский педагогический вестник”. В одному з номерів видання за 1859 р. редактори М.Вишегородський та П.Гур'єв виступають за необхідність спеціальної педагогічної і професійної підготовки майбутнього вчителя, водночас критикуючи погляди окремих науковців, які відстоювали необхідність суто теоретичної, предметної його підготовки, що, на їхній погляд, є достатньою для роботи в школі. Видавці, відповідаючи на зауваження дописувачів, наголошували: “Ми на власному досвіді знаємо, що в наших університетах (принаймні в Московському в 40-х роках – і це, мабуть, продовжується і донині) не викладається спеціальна наука про виховання. У нас до цього часу змішують поняття освіти з поняттям виховання і людину, яка опанувала достатньою мірою певні науки, сміливо вважають підготовленим вихователем. До нашої свідомості ще не дійшло, що між викладанням і вихованням існує велика різниця. У

нас диплом університету виступає достатнім патентом на звання не лише викладача вищої школи, а й учителя-вихователя. Такий-то знає прекрасно російську словесність і, як наслідок – хороший учитель-вихователь; такий-то отримав високі бали з математики – хороший учитель-вихователь. У нас ще немає в свідомості переконання, що посада вчителя-вихователя потребує особливої підготовки і спеціальних практичних курсів. Ви не віддасте матерію для шиття сукні людині, яка ніколи не вчилася шити; чобіт не замовте тому, хто відмінно вмє пекти хліб... А коли доводиться доручити вашого сина якомусь вихователю, ви лише запитаете: чи хорошої поведінки ця людина? Чи гарно вона вчилася (в семінарії, в гімназії, в університеті тощо). Вам і на думку не спаде запитати: чи отримував він спеціальні знання та вміння навчати і виховувати. Ось чому ми виступаємо за створення спеціальних закладів, де б учили навчати і виховувати!" [5, с. 36–37].

На українських землях відкриття педагогічних семінарій пов'язане з іменем видатного хірурга і педагога, куратора Київського навчального округу М.І.Пирогова. Він одним із перших порушив питання спеціальної педагогічної освіти перед генерал-губернатором, князем І.Васильчиковим у листі від 20 жовтня 1859 р. Князь Васильчиков, порушуючи клопотання перед міністерством про підготовку вчителів для народних шкіл, наголошував: "Попечитель Київського навчального округу, з яким я мав зносини з цього приводу, знаходить, що ніхто не може бути кращим учителем сільської школи як сам поселянин, ознайомлений із потребами сільського побуту і який проживатиме в тому ж середовищі, яке він покликаний освічувати. Для цього таємний радник Пирогов має на меті добирати молодих і здібних селян віком від 15 до 17 років для підготовки із них сільських учителів. Педагогічну освіту вони мають отримувати у створених педагогічних семінаріях. Для підготовки вчителів достатньо буде два роки, після чого вони зможуть викладати в школах грамоту, лічбу і загальноприйнятні відомості з особливого способу наочного навчання" [1, с. 118].

Лише в 1862 р. після тривалих дебатів з приводу відкриття вчительських професійних навчальних закладів був створений новий, досконаліший проект організації педагогічної школи. Автором його став інспектор Київського навчального округу граф Тулов, який пропонував замість дворічного терміну навчання встановити 6-місячний. Така педагогічна школа запроваджувалась як приватний навчальний заклад [4].

Чернігівська земська вчительська семінарія лише в 1870–1871 навчальному році отримала визнання на офіційному рівні як навчальний заклад, який відіграє значну роль у підготовці народного вчителя.

Організація такої школи на Чернігівщині була прогресивним явищем, бо її запровадження відповідало народному прагненню мати вчителя світського, який би володів передовими методами викладання, був позбавлений релігійного догматизму і на високому науково-теоретичному рівні здійснював освітню й виховну діяльність.

Усвідомлюючи це, викладачі семінарії читали студентам переважно предмети світського характеру (на Закон Божий відводилося лише 2 год. на тиждень). З перших місяців існування закладу належна увага надавалася формуванню окремих елементів педагогічної майстерності майбутнього вчителя. Відмічена орієнтація на спеціальні вправи, що сприяли розвиткові комунікативних умінь майбутніх учителів (викладання усного і писемного мовлення поєднувалося з практичними вправами з техніки і виразності мовленнєвої комунікації, дикції і дихання). Окремі складові педагогічної майстерності вдосконалювалися під час організації педагогічної практики, що проходила у приходському училищі під керівництвом викладачів семінарії та кращих педагогів приходського училища [1, с. 122].

На шпальтах журналу "Учитель" публікувалися поради майбутнім учителям, які містили перелік визначальних чинників їхньої професії. Зокрема:

- окрім наукових і педагогічних здібностей, вчительська посада потребує здібностей моральних – уміння поводитися з учнями. В цьому сумніватися можуть лише особи, далекі від педагогіки і вчительського покликання;

- знання і вченість учителя можуть навіювати учням повагу до нього, а його мистецтво навчати буде наочно переконувати у важливості та користі його уроків;

- любов і повагу учні висловлюють лише тому вчителю, який поєднує риси знаючого і діяльнісного викладача з уміннями спілкуватися з ними. Лише такого вчителя вони оцінюють позитивно, лише такому вчителю вони підпорядковуються, лише до такого вони зберігають щирю приязнь на все життя;

- розуміння цього – природний дар, який має не кожен, хто вступає на вчительську посаду. Для багатьох – це результат напруженої щоденної практичної діяльності впродовж багатьох років завдяки аналізу і виправленню численних педагогічних помилок, які приносять не користь вихованцям, а лише досаду і біль вчителю;

- висловлювати неповагу до дітей – означає висловлювати неповагу і до їхніх батьків. Учитель, який не бажає заслужити справедливих докорів до себе у неприязні, грубоощах, лицемірстві, повинен будувати спілкування з молодшими і старшими школярами на повазі до них, уважності, розумінні;

- учитель має пам'ятати, що у дітей і підлітків тонке й правильне чуття, вони досить добре відчують ставлення до себе. Педагогові варто на це звернути особливу увагу. Дружній, живий і теплий тон спілкування, який виходить із душі вчителя, – істинна ознака професійної освіченості, і цього вихованці чекають від педагога повсякчас;

- учні ходять до школи не для того, щоб чинити опір учителю. Але молодь схильна до певних негативних вчинків: списування, підказування, нестриманості тощо. Не можна на цьому загострювати увагу, вбачаючи неприязнь до вчителя. Навпаки – педагог завжди має бути готовим здійснити регулювальний на поведінку учня вплив. Для цього слід уміти застосовувати: погляд, легкий натяк, мистецтво вербального впливу тощо;

- учні від учителя завжди очікують справедливих і послідовних дій. Для цього педагогові

необхідно знати своїх учнів: їхню поведінку, характер, темперамент, розумові здібності і нахили; - любов до дітей розумна, істинна, безкорислива сприятиме вчителю у системі взаємодії з учнями. Педагог повинен усвідомити, що багатьох непорозумінь можна уникнути, навчившись правильно застосовувати тон голосу, звертання до учня, висловлюючи взаєморозуміння і поблажливість [6, с. 137–140].

Серед обов'язкових предметів, які впродовж трирічного курсу навчання читалися в семінаріях, були: Закон Божий, основи педагогіки, російська і церковнослов'янська мови, арифметика, геометрія, землемірство, креслення, російська історія у зв'язку із головними поняттями історії всесвітньої, коротка і загальна географія, чистописання. До навчального плану вводилися курси співів та гімнастики, які опосередковано спрямовувалися не лише на вивчення шкільного курсу фізичного і музичного виховання, а й на формування дикції, дихання, голосу, постави, ходи, творчого робочого самопочуття – зовнішньої та внутрішньої педагогічної техніки майбутнього вчителя в цілому [2, с. 84].

Важливою складовою розвитку педагогічних здібностей, умінь і навичок роботи з учнівським колективом у педагогічних семінаріях 70–80-х рр. XIX ст. стала практична підготовка. Саме в цей період у педагогічній пресі з'являються публікації, що прямо вказують на сутність та специфіку майстерності майбутнього вчителя-вихователя, прагнуть опосередковано обґрунтувати поняття “майстерність” у застосуванні до вчительської професії. 1877 р. журнал Міністерства народної освіти друкує статтю “Про практичні заняття вихованців учительських семінарій у початкових училищах”, де йшлося про те, що “вчительська семінарія не в змозі зробити свого вихованця досить досвідченим наставником. Але позитивним є вже той факт, що в процесі практичної підготовки ознайомить своїх учнів з народною школою і під керівництвом вихователів допоможе випускнику твердо стати на ноги і з'явитися в шкільній установі не конфузливим новачком, який не розуміє, з чого почати і чим закінчити педагогічну взаємодію, а людиною, яка має навик до ведення шкільної справи і досконало знає навчальний та виховний процес народної школи. Хто під керівництвом досвідченого майстра, за допомогою необхідних столярних інструментів, зумів виготовити досить прості і невибагливі домашні меблі, є вже незрівняним у столярному ремеслі порівняно із тими, хто не тримав у руках цих інструментів, хоча з теорії прекрасно знає про їх застосування. Те ж саме можна сказати і про вчителя. Нехай він буде якомога краще підготовлений теоретично до своєї справи! Але якщо, перебуваючи в семінарії, він не зміг спробувати використати свої знання і педагогічні здібності на практиці, то нескоро він упорається із роботою в школі і багато йому потрібно використати часу, сил, докласти титанічних зусиль для досягнення навчальної і виховної мети. Недарма прислів'я говорить: “Справа майстра боїться”. А стати таким майстром у школі, якого боялася б справа, без належної практичної підготовки – неможливо” [3, с. 24].

Професійна майстерність, на думку багатьох діячів освіти і науки XIX ст., повинна стати висхідним стержнем підготовки майбутніх учителів у педагогічних семінаріях. Лише шляхом педагогічної практики можна визначити ступінь комунікативних умінь студента, його готовність здійснювати на високому професійному рівні педагогічну дію. Саме в подібних типах педагогічних закладів освіти достатньо уваги приділялося пропедевтичній складовій практичної підготовки. Перед тим, як приступити до проведення уроків у школі, семінаристи спостерігали за роботою досвідчених учителів. Більшість керівників семінарій вбачали надзвичайно велику користь від цього. “Наслідок теоретичного вивчення методики не можна порівняти з яскравим, наочним прикладом живого уроку. Уроки вчителя, його ставлення до дітей, використані ним прийоми навчання та виховання, його жести та рухи, які спостерігаються кожен день, мають неабиякий вплив на вихованців та залишаються зразком на все життя”, – відзначали більшість провідних педагогів XIX ст., фундаторів і керівників розвитку педагогічної освіти [4, с. 156].

У Чернігівській земській учительській семінарії перед уроком студенти подавали директору або наставнику-керівникові практичними заняттями письмовий виклад майбутнього пробного уроку та його короткий план. Ці виклади та плани корегувалися директором або наставниками, і зауваження повідомлялися студенту-практиканту. У тих випадках, коли невдале ведення уроку було очевидним, директор або наставник повинні замінити практиканта і, показуючи приклад викладання матеріалу, довести урок до логічного завершення за поданим планом. Після кожного пробного уроку відбувалося обговорення за участю всіх осіб, присутніх у класі. Причому були вироблені чіткі порядок і план обговорення пробного заняття: 1) самокритика той, хто проводив урок, указував на недоліки у власному викладі матеріалу, відступи від наміченого плану, причини цих відступів, труднощі і бар'єри у спілкуванні із класом та у процесі педагогічної взаємодії; 2) критика обов'язкового рецензента; 3) критика товаришів; 4) критика наставника-керівника; 5) заключення директора семінарії. Щодо плану обговорення, то він приблизно був таким: а) добір і розташування навчального матеріалу; б) методична розробка уроку; в) діяльність учителя на уроці (постава, хода, міміка, жести, мовлення тощо); г) результат уроку [7, арк. 33 зв. – 34].

Таким чином, практикуючись у викладанні впродовж другого пробного року, кандидати на вчительські посади повинні були довести, що вони володіють достатніми науковими знаннями, можуть правильно структурувати навчальний матеріал, уміють викладати цей матеріал у класі і закріплювати пройдене шляхом систематичних повторень, здатні до підтримання належної дисципліни в класному колективі.

Отже, узагальнюючи вищевикладене, зауважимо, що професійно-педагогічна підготовка в учительських семінаріях досягла високого професійного рівня. В педагогічних закладах даного типу було створено своєрідну систему виховання, яка поєднувала в собі традиції релігійної та світської культури, професійної та народної педагогіки.

Наступність середньої та вищої освіти дозволяла молоді поглибити педагогічні знання, досконаліше оволодіти професійними навичками, педагогічною майстерністю, що сприяло розвитку здібностей і дозволяло виявити творчий потенціал студентів.

Такий тип навчальних закладів був поступом у системі підготовки педагогічних кадрів і спрямований на професіоналізм, компетентність та високий науково-практичний рівень майбутніх фахівців освітньої галузі.

Література

1. Арсеньев А. М. Н.И.Пирогов и учительские семинарии / А. М. Арсеньев // Советская педагогика. – 1939. – № 8–9. – С. 118–122.
2. Солонина П. По вопросу об учреждении в Чернигове земской учительской семинарии / П. Солонина // Земский сборник Черниговской губернии. – 1898. – № 2–4. – С. 75–87.
3. Ивановский М. А. О практических занятиях воспитанников учительской семинарии в начальном училище / Протоирей М. А. Ивановский // Журнал Министерства народного просвещения. – 1877. – № 1. – С. 23–44.
4. Лавріненко О. А. Педагогічна майстерність в історико-педагогічному вимірі: теорія, практика, поступ : монографія / О. А. Лавріненко. – К. : Богданова А. М., 2009. – 328 с.
5. Ответы на письма // Русский педагогический вестник. – 1858. – Т. III. – С. 36–41.
6. Современные педагогические заметки // Учитель. – 1863. – № 3. – С. 137–141.
7. Державний Архів вінницької області (ДАВО), ф. 1105, оп. 1, спр. 255. Переписка об організації в інституті учебної часті. 05.04.–22.08.1882 г., арк. 33 об. – 34.